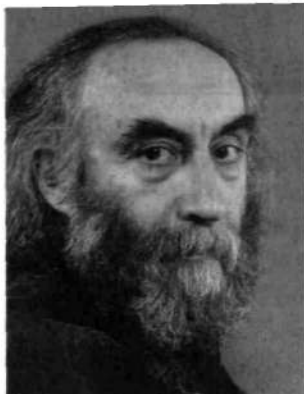

JOSIP OSTI

O pismih pisateljev in epistolarni literaturi (I)

Obstajajo knjige – v mislih imam predvsem leposlovne – ki so vrednote zase in pri katerih bralcu zadostuje poglobljanje v njihovo večpomensko brezno, ter knjige, ki se takim bolj ali manj približujejo, ob tem pa (neodvisno od kvalitete) spodbujajo k premišljevanju o tem, kar so s svojo vsebino ali obliko le nakazale. Zdi se mi, da je prav taka tudi knjiga dopisovanja Brine Švigelj – Mérat in Petra Kolška z naslovom *Navadna razmerja*, ki je izšla leta 1998. Zanimivo je – o tem nas prepričujejo že izrečena mnenja bralcev in kritikov – brati dopisovanje dveh pisateljev med letoma 1988 in 1995, ki mu posebno razsežnost in draž dodajajo spomini na nekdanje mladostniške blizke oziroma ljubezenske stike, po čemer je ta knjiga svojevrsten ljubezenski roman v pismih. Zame je bilo branje dopisovanja Mératove, ki že leta živi v Franciji, kjer se ukvarja tudi s filmom, in pesnika ter publicista Kolška, ki živi v Ljubljani, več kot zanimivo. Ne le zato, ker je leta 1996 izšla knjiga dopisovanja beograjske pisateljice Biljane Jovanović, ki je istega leta umrla v Ljubljani, in mano, z naslovom *Non omnis moriar*, temveč predvsem zato, ker obe s svojo vsebino in obliko na podoben način zastavljata vprašanja o značilnostih in pomembnostih pisma nasploh in posebno o njegovi uporabi v literaturi, ki jo imenujemo epistolarna.

V posthumnem posvetilu Biljani Jovanović h knjigi *Non omnis moriar* sem zapisal, da gre za osebo, kateri me je življenje nepričakovano približalo in enako nepričakovano tudi oddaljilo,

medtem pa samo napisalo ta soavtorski, morda ljubezenski roman v pismih, ki so naju pogosto razveseljevala in hkrati užaloščevala in ki naju združujejo, čeprav naju je njena smrt dokončno ločila.

V beležki na koncu knjige tudi pojasnujem, kako sem prišel do teh pisem. Skupaj z drugimi pismi, dokumenti, fotografijami, beležkami in rokopisi so jih odnesli iz mojega nekdanjega stanovanja in vrgli v vlažno klet, iz katere mi je uspelo rešiti le nekaj malega. Med rešenimi je bila tudi mapa z najinimi pismi, o katerih sva včasih bolj za šalo kot zares govorila, da bo iz njih morda nastal nekakšen skupni roman. Na mapi je bilo že davno napisano *Non omnis moriar*. Ne vem, ali je šlo pri tem za naključje ali ne, toda ker sem do pisem prišel nekaj dni po njeni smrti, sem se odločil, da jih objavim, in sicer kar takšna, kot so bila, po vrsti, kot so bila pisana, in z naslovom, kot je bil zapisan na mapi. Razdelil sem jih v dve skupini; v eni so njena pisma meni, ki sem jih naslovil *Pisma Hilarie Hilarionu*, v drugi moja njej, naslovljena *Pisma Hilariona Hilarii*, kot sva se v dopisovanju najpogosteje imenovala. Nekatera pisma so manjkala, toda tudi brez njih in tudi brez komentarjev o tem, kar se je dogajalo pred njimi in po njih, so ta pisma ne samo zame, ki sem jih tudi sam pozneje bral drugače kot nekoč, ohranila svojo zgodbo. Fragmentarno, toda tudi mozaično celovito. Za razliko od enostranskih pisem, ki jih dobivamo ali pošiljamo – dvostransko. Intimno in osebno, ne le zaradi drugačnih imen, ki se pojavljajo kot književni liki, tudi nadosebno. Bralcu marsikaj razkrivajo, pa tudi marsikaj skrivajo. V tem in podobnem pisemskem sogovorništvu, ki so ga dopolnjevali pogovori ob srečanjih in po telefonu, molčanja, sanje, nespečnosti ... se namreč veliko razume tudi samo po sebi. Prav to pa omogoča sprožanje in svobodo bralčeve domišljije. Njegovo drugačno razumevanje, dopisovanje, spreminjanje in dograjevanje zgodbe, ki ni bila enaka niti za njena udeleženca. Ki jo spremeni tudi čas. In če je tej zgodbi pozaba udeležencev marsikaj odvezla, ji bralčeva domišljija lahko mnogo več doda. Ta pisma je mogoče brati kot dokument in kot literaturo, v kateri faktografija postaja fikcija, fikcija pa faktografija. Pomislite, kako bi šele ta pisma prenehala biti verodostojen dokument, postala pa ne manj prepričljiva literatura, če bi recimo povedal, da sta jih napisala dva pisatelja, ki sta za psevdonim izbrala imeni Biljana Jovanović in Josip Osti. Ali nekdo, vseeno ali moški ali ženska, ki si je ta dvojni psevdonim izmislil. Z njim skrivajoč in hkrati razkrivajoč svojo moško-žensko dvopolnost. In dodal, da so bila pisana samemu sebi ter bi jih bralci kot taka tudi brali.

Povedano se vsaj deloma lahko nanaša tudi na knjigo Brine Švigelj – Mérat in Petra Kolška *Navadna razmerja*. Na njenem zavihku je napisano: "Da, naslov si je ta knjiga nesramno sposodila pri znamenitem francoskem pisemskem romanu, starem dobrih dvesto let. Kar je pred nami, je vsekakor knjiga pisem – toda ali je tudi roman? Marsikaj je namreč prepisano iz prepoznavne, komaj včerajšnje resničnosti, marsikaj pa je od nje oddaljeno vsaj toliko, kot so *navadna razmerja* daleč od *nevarnih*. A nič zato, saj tudi avtorja nista vedela, v kakšno nevarnost se podajata, ko sta si, varno odmaknjena drug od drugega,

izmišljala verjetne nenavadnosti. Izmišljala – in imamo torej pred sabo vendarle roman? Ali pa gre samo za nenavaden eksperiment, ki se je začel pred desetimi leti na zelo navaden način?" Težko je na tak ali drugačen način odgovoriti na zastavljena vprašanja in biti popolnoma zadovoljen z odgovorom. Verjamem, da so mogoči različni odgovori, ki so odvisni od tega, katera plat knjige oziroma dopisovanja med Mératovo, avtorico romanov *April, Con brio* in *Smrt slovenske primadone*, ter Kolškom, avtorjem treh pesniških zbirk, je bolj pritegnila pozornost bralca. S kako voajersko strastjo je bral njuna pisma, kajti branje tujih pisem – tudi ko so objavljena – je svojevrstno voajerstvo, zaradi česar je branje epistolarne literature tudi posebno privlačno. (Branju pisma, namenjenega drugemu, kot sama priznava, se ni mogla upreti niti Mératova.) Odvisni so tudi od tega, kako je bralec prisluškoval njunemu pogovoru in se nanj odzival oziroma vanj vključil, kajti brez lastnega vključevanja in bolj ali manj aktivnega in kreativnega sodelovanja ni pravega branja. Bralec prebrano doživlja in o prebranem premišljuje ob lastni luči, ki je pri vsakem bralcu drugačna.

Ko gre za knjigo dopisovanja *Navadna razmerja*, ki jo je mogoče obravnavati tudi kot roman – meje med znanimi tipologijami romanov so namreč že zdavnaj premaknjene in celo zabrisane – bralčeva luč pomnožuje notranjo ne le podvojeno, temveč za oba dopisovalca obenem "novo osvetljava" tako preteklosti kot sedanjosti. Razlike v drugačnem videnju celo istega iz preteklosti izvirajo iz neenako ohranjenega in oživljenega spomina dopisnikov na različna videnja, v času dopisovanja aktualnih, za bralca že preteklih dogodkov, je vplivala ne le njihova drugačna optika, temveč tudi različno okolje, pariško in ljubljansko, oziroma manjša ali večja časovna in prostorska oddaljenost.

Njun intimni medsebojni *potres*, kakor je Kolšek naslovil zgodbo, ki jo omenja Mératova kot povod, *da si pojasnita nekatere stvari*, in poskus tega pojasnjevanja, poraja njuno večletno dopisovanje, ki medtem pridobi mnoge druge namene in razsežnosti. Pisma postajajo in, ker so objavljena, ostajajo kardio-gram njunih posameznih bolj ali manj občutljivih seizmografov, ki sta različno zabeležila ta prvotni usodni *potres* in potem veliko drugih, različne moči. V njunem dopisovanju se prepletata, zapletata in razpletata življenjski zgodbi oseb, ki sta se davno pred tem razšli in ki so ju medsebojna pisma, kot most čez čas in prostor, spet približala, ne pa tudi združila. Kajti njune ljubezenske zgodbe je bilo konec, še preden se je začelo dopisovanje. Po tem je ta knjiga, če jo razumemo tudi kot ljubezenski roman v pismih, po notranji, psihološki strukturi drugačna od klasičnega, pogosto shematičnega ljubezenskega romana s srečnim ali nesrečnim oziroma tragičnim koncem. Predvsem je drugačna od tiste zvrsti ljubezenskega romana, ki jo imamo lahko za trivialno. Kajti njuno dopisovanje odlikujejo mnoge posebnosti dveh občutljivih in izrazitih oseb, ki, ko govorita o sebi ali o čem drugem, to delata na način dveh že profiliranih pisateljev. Obojestranska visoka artikuliranost kljub vsem razlikam v videnju in vrednotenju tistega, o čemer pišeta, daje njunemu dvoglasju medsebojno

uglašenost in posebno kvaliteto. Mératova pri tem na več načinov potrjuje, da rada pripoveduje zgodbe, kajti, po njenem mnenju, "je v zgodbah vse še bolj resnično". Njeno nagnjenje k zgodbi potrjujejo tako mnoge v pisnih napisane pravljične ali življenjsko vsakdanje zgodbe, k romanesknemu povezovanju zgodb pa pripoved o sosedu in znanki Almi, v katero hote in vešče pritegne tudi Kolška, saj jo imenuje *temna zarja* njunih epistol. Okrog nje se spleta svojevrsten roman v romanu. Pri tem, podobno kot Kolšek, nenehno išče v sebi "pravo besedo". Ko jo najde, nastanejo najlepše strani v knjigi, zaradi katerih je mogoče upravičeno trditi, da njuno dopisovanje prehaja v "epistolarno pisanje". V njem sledimo življenjskim dogodkom, ki jih protagonista dopisovanja opisujeta, kajti za bralca obstaja le napisano, tok in spremembe tako njunega *notranjega življenja* kot življenja, ki ju obkroža. Ker se pogovarjata o osebnih in zgodovinskih zadevah tako, kakor se v tem času zgodovina dogaja pred njunimi očmi in se je hote ali ne udeležujeta. Predvsem imam v mislih njun pogovor o *potresu* na Balkanu, vojno, sicer kratkotrajno, ki se ji znotraj nekdanje Jugoslavije in pred osamosvojitvijo ni uspela izogniti niti Slovenija. Vojno, ki jo z vsem, kar se je dogajalo pred in po njej, vidita od znotraj in od zunaj, iz nevarne bližine in varne oddaljenosti, s podobnimi skrbmi in vprašanji. Kot tudi njun pogovor o življenju doma in v tujini, o pisateljih, ki jim je edini resnični dom jezik, v katerem pišejo in ki so ga bili nekateri, posebno po daljšem bivanju v drugem jezikovnem okolju *prostovoljno prisiljeni* zamenjati, kot je to recimo storil romunski filozof in pisatelj Cioran, ki je živel v Franciji (z njim je, po lastnih besedah, Mératova obsedena). Nič manj zanimiv ni pogovor o moškem in ženski nasploh, o nacionalnem in univerzalnem, predvsem v literaturi, in podobno. Zdi se mi, da vrhunec dosega v spoznanju, ki ga izreka Mératova: "Spomin je največ, kar imava. Spomin je vse, kar nama ostane." S tem in z vprašanjem, ali sta se med tem, ko je tudi njuno sedemletno dopisovanje postalo del spominov, sama spremenila, ter s Kolškovo ugotovitvijo, da se je "veliko v tem času spremenilo v naju in zlasti okoli naju", se knjiga njunega dopisovanja ali njun nenavadni roman o *navadnih razmerjih* končuje.

Kot celota nas *Navadna razmerja* prepričujejo, da imajo prav tisti, ki pravijo, da je dopisovanje hrepenenje po sogovorniku, po pogovoru z njim in, če je mogoče, po skorajšnjem srečanju, ter – posebno ko gre za ljubezenska pisma – po ukinjanju ločenosti in skupnem življenju. Tovrstno hrepenenje temelji na verovanju in upanju, da pismo omogoča resnično komunikacijo. Pismo seveda v glavnem računa s tako komunikacijo, toda ta iz različnih razlogov pogosto ostaja neuresničena možnost. Veliko pisem je ostalo brez odgovora, vsakič pa tudi pošiljatelj ne uspe prejemnika pridobiti za resničen dvogovor. Pisem, ki niso poslana, ali poslovenilnih sploh ne omenjam.

Opisana primera dopisovanja sta dvosmerna, večina v knjižni obliki objavljenih pisem, predvsem pomembnih pisateljev in sploh umetnikov ter drugih pomembnih osebnosti, ki postajajo dostopna bralcem praviloma šele po njihovi smrti, pa so enosmerna in nam razkrivajo v glavnem le enega izmed udeležencev

dopisovanja. Za bralca ostaja druga stran, oseba, ki so ji pisma namenjena in njeni odgovori oziroma njena udeležba v dopisovanju, neznana, toda z nekaj domišljije in vživljanja v vlogo prejemnika pisem se ji da približati. To je za bralca seveda posebno izzivalno.

Veliko pisem, posebno ljubezenskih, je objavljenih. Med njimi so tudi pisma Franza Kafke Mileni, omoženi prevajalki, ki je živela na Dunaju. Ta pisma in njegovi dnevniki, nam pisatelja, ki je brez dvoma eden najpomembnejših v dvajsetem stoletju, osvetljujejo z druge, zasebne plati. Iz njih izvemo ne le o njegovi neozdravljivi pljučni bolezni in skrbi za Milenino zdravje, temveč tudi o tem, da se je pogosto počutil "duhovno bolnega". O njegovih občutkih tesnobe in krivde, posebno pa strahu, s katerim je prežeto njegovo pripovedništvo. O njegovih starih in novih strahovih, tako nedoločenih kot določenih, kajti ni se bal smrti, temveč bolečine, čutil je strah pred največjim in najmanjšim, bilo ga je strah celega sveta, najbolj pa se je vedno bal sebe. Kljub temu, da je čutil "krčevit strah pred izgovarjanjem kakršne koli besede" in da se mu je pogosto zdelo vsako pisanje brez vrednosti, ugotavlja, da je dobro pisati. O njegovem židovstvu in židovstvu nasploh. O češčini, v kateri mu je pisala Milena, ki je bila kot jezik življenjskega okolja "bližja srcu", in o nemščini, v kateri je sam pisal, ker mu je bila kot materni jezik "bolj naravna". O lastnem ustvarjanju v pismih ne govori veliko, več pa o svojem odnosu do žensk in zakona, o službi in, seveda, o pismih, v katerih skuša govoriti resnico, ki je ni lahko povedati. Želi si, da bi se v pismih razkril sebi in drugemu. Občasno se mu zazdi "nesmiselno to uživanje v pismih", ki so zanj tudi muka, in se sprašuje: "Ali ne zadostuje eno samo?" In k temu v nadaljevanju dopisovanja dodaja, da sovraži pisma, kajti verjame, da "zli duhovi spremljajo pisanje pisem" in da "vsa nesreča njegovega življenja izvira iz pisem ali iz možnosti pisanja pisem." "Na tistega, ki je daleč," pravi, "lahko mislimo, tistega, ki je blizu, se lahko dotaknemo, vse drugo presega človekove moči." Kljub temu, da so bila pisma zanj ne resnični, temveč le "pisani poljubi", izreka svojo ljubezen do Milene, ki jo je enačil z ljubeznijo do življenja.

V enem od njih Kafka pravi: "Noben ne poje tako čisto, kot tisti, ki so v najglobljem peklju." Vse, kar nam je napisanega zapustil (kljub pisateljevi želji, da bi bili vsi njegovi rokopisi po smrti sežgani), je prav tako petje iz globokega pekla v njem in okrog njega.